

Az ELGI-székház megnyitásának ötvenedik évfordulójára

SZABÓ Z.

Első kísérlet önálló Eötvös-inga-laboratórium létesítésére

125 éve annak, hogy Eötvös Loránd megálmodta a munkája számára ideális laboratóriumot. Az 1890-es évek első felében a gravitációs tér tanulmányozása során szerzett tapasztalatai alapján kiderült, hogy a Trefort-kertben, az 1880-as évek közepén felépített Fizikai Intézet tervezése és felépítése során nem gondoltak – mert még nem is gondolhattak – a torziós ingájára és annak szinte hihetetlen és elképzelhetetlen érzékenységre. Arra sem, hogy ezt a műszert mennyire befolyásolják a környezeti adottságok, kezdve a terület földtani felépítésétől a forgalom okozta mikrosezimikus rezgésekig.

A megoldásra törekedve Eötvösnek az az ötlet jutott az eszébe, hogy az akkoriban tervezés alatt álló Országház épületének pincesorában lehetne egy, a torziósinga-mérések részére alkalmas laboratóriumot kialakítani. Ötletét hamarosan tett követte, amikor az alább idézett beadvánnyal fordult a házelnökből frissen kinevezett miniszterelnökhöz, báró Bánffy Dezsőhöz.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr, Kegyelmes Uram!¹

A most épülő országház pincesorának a kupola alatt fekvő része, melyet az ide mellékelt alaprajzon vörös határolás különböztet meg, az alatta elterülő betonréteg nagy vastagságainál, falainak óriási méreteinél, és szimmetrikus alakjánál fogva kiválóan alkalmasnak mutatkozik a legpontosabb és legkényesebb fizikai, geodéziai és meteorológiai kísérletekre és mérésekre.

Külön megtervezve se lehetett volna tudományos vizsgálódásokra alkalmasabb helyet teremteni, s minthogy az építészeti vezetőségtől szerzett felvilágosítások szerint a helyiségnek az országház térbeosztásában semmi különös rendeltetése nincsen, továbbá ama csekély toldalékmunkálatok, amelyeket tudományos laboratóriummal átalakítása megkívánna, az építészeti vezetőség szerint semmiféle nehézséget vagy nagyobb költséget nem okoznának, bízva Nagyméltóságodnak a tudományok iránti szeretetében, ama kérelemmel járulok nagyméltóságod elé, kegyeskedjék a szóban forgó helyiségeket a kir. m. tudományegyetem Fizikai Intézete s a kir. József műegyetem geo-

déziai tanszéke céljainak olyképpen átengedni, hogy azok a tudományegyetem Fizikai Intézetéhez kapcsolva, az Intézet vezetőtanárainak igazgatása alatt álljanak.

Ama toldalékmunkálatok, amelyek az új rendeltetésnek megfelelőleg szükségesek volnának, nevezetesen: egyszerű ablakok és ajtók helyett kettős ablakoknak és ajtóknak alkalmazása; a körfolyosó külső falain végig egy körbefutó vízvezető csőnek és gázcsőnek elhelyezése, és a terület közepén lévő, a rajzon vörösre vonalazott falnégyzetben egy, a kényesebb műszerek alapjául szolgáló, a betonrétegig lenyúló négy méter oldalméretű téglapillérnek felépítése oly csekély költségdóbbletet okoznának, hogy tekintve a nemes célt, melyet az új intézmény szolgálni kíván, az átengedés iránti kérelemhez azt a másikat is bátorkodom hozzáfűzni: kegyeskedjék Nagyméltóságod a terület átengedésén kívül még az említett munkálatok foganatosításának elrendelésével is örök hálára kötelezni mindazokat, akik majdan a tudományos szempontból oly kiváló tulajdonságú helyen munkálkodva, igazi lelkesedéssel fogják Nagyméltóságod iránt érzett hálájukat tudományos munkásságukkal leróni.

Fogadjon Nagyméltóságod kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1895. július hó 5-én.

b. Eötvös Loránd

Beadványát az országház építési végrehajtó-bizottsága 1895. szeptember 18-án tárgyalta. A megbeszélés eredményéről Tisza Lajos, a bizottság elnöke a következőkben értesítette a miniszterelnököt: elvi akadályja nincsen a javaslatnak, „de bevárandónak határozta a bizottság a művezető építész úrnak a kért helyiségek átalakításával járó költségek iránti előterjesztését, amelynek beállítására nagyméltóságod átiratának vétele után azonnal intézkedtem.”

Miután múlik az idő és látszólag nem történik semmi, Tisza Lajos 1895. december 13-án sürgetőleg fordul a miniszterelnökhöz: „Ha azt akarjuk, hogy Eötvös báró azon óhajta, miszerint a millenáris kiállítás alkalmából a helyiségeket és felszerelését külföldi szakembereknek bemutatthassa, teljesíthető legyen – mielőbb dönteni kellene erről.” Tisza Lajos egyúttal közölte azt is, hogy az átalakítási munkálatokra 2650 forint kell, de az új országház költségvetésében erre fedezetet nem talált – a fűtés, világítási

¹ Országos Levéltár

és vízvezetési felszerelés külön költséget igényel, de ez a fő költségvetésben már elő van irányozva.

Miután a miniszterelnök kikérte mindkét ház elnökének véleményét, Szlávy Gyula, a főrendiház elnöke 1895. december 22-én a miniszterelnökhöz írt válaszában a következőképp vélekedett Eötvös javaslatáról: „Teljesen osztom Excellenciádnak nézetét, nem volna helyes már előre, mielőtt az épület a törvényhozói testületnek átadatott, annak rendelkezési jogát lekötöni és korlátozni. A helyiségek feletti rendelkezési jog kizárólag az országgyűlés két házát illeti meg.”

Tisza Lajos 1896. január 9-én ismét sürgette a két ház beleegyezését a miniszterelnöknél. A döntés azonban egyre késett. A képviselőház elnöke is arra az álláspontra helyezkedett, mint a főrendiház elnöke, miként ez az 1895. december 31-én a miniszterelnökhöz küldött leveléből megállapítható: „Az épület átvétele előtt határozni korai, és az akkor mutatkozó szükségletek ismerete nélkül ma még nem lehet dönteni.”

Tisza Lajos még aznap baráti hangvétellű levélben, értesíti Eötvöst, hogy minden igyekezete ellenére nem sikerült kedvező döntést kieszközölnie.

Tisztelt barátom!²

Az állandó országgház néhány helyiségének tudományos célokra a tudományos egyetem és a műegyetem részére leendő átengedése iránt hozzámm intézett leveledre ekkoráig azért nem válaszoltam, mert az ez irányban megindított eljárásom eredményéről kívántalak egyúttal értesíteni, a minnek lehetősége csak most következett be.

A Miniszterelnök Úr ugyanis múlt évi december 6-án 432 itteni szám alatt e tárgyban tett előterjesztésemre folyó évi január 4-én 65/M.E. szám alatt válaszolt és arról értesített, hogy a kért helyiségeknek a szóban levő s a parlament működésével kapcsolatban nem álló célra való átengedését – a törvényhozás mindkét házában elnökeivel egyetértve – csak a házak beleegyezésével véli eszközölhetőnek, s így azt annak idejében kikérni szándékozik.

A szükséges építő – illetőleg átalakító – munkák végrehajtását ennél fogva mindaddig míg a házak beleegyezése, illetve ezek alapján a miniszterelnök engedélye meg nem adatik, el nem rendelhetem, habár részemről és az építési Végrehajtó Bizottság részéről semminemű elvi kifogás nem forog fenn a szóban forgó helyiségek átengedése ellen.

Ezek után most már tartok tőle, hogy az illető helyiségek alig lesznek oly időben elkészíthetők és berendezhetők, hogy kíséreltetet már a milleniumi congressusok alkalmával e helyen végezhesd, amit részemről nagyon sajnálok.

Fogadd kitűnő tisztelem őszinte kifejezését

Budapest 1896 évi január hó 9-én

Tisza Lajos

Tisza Lajos 1896. április 9-én értesítette Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy „a kérelemnek a két ház elé teendő terjesztése csak akkor lesz helyén, ha az épület a törvényhozásnak már átadatott.”³ Wlassics további egy hónap várakozás után értesítette Eötvöst a negatív eredményről.

Vallás és Közoktatásügyi⁴
Magyar Kir. Minister
1358. eln. szám.

Nagyméltóságú

Báró E ö t v ö s L o r á n d

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke, orsz. gy. képviselő úrnak

Budapesten

N a g y m é l t ó s á g ú E l n ö k Ú r .

Az épülő országgház néhány pinczehelyiségének tudományos célokra való átengedése tárgyában 1895. évi július hó 5-én kelt kérvényére van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni, hogy ezen ügyben a miniszterelnök úrhoz intézett átiratomra a következő választ nyertem.

Az országgház építési végrehajtó bizottsága jelentése szerint a terv keresztülvitele ellen gyakorlati kivihetőség szempontjából akadály nem forog fenn.

Minthogy azonban Nagyméltóságod kérelme a körül forog, hogy az új országgház néhány helyisége olyan célra vétessék igénybe, mely az új országgház rendeltetésével semminemű kapcsolatban sincs a miniszterelnök úr nem érezte magát hivatva a döntés jogával élni, s szükségesnek látta határozathozatal előtt az országgyűlés két háza elnökeinek ezen kérdésre vonatkozó nézetét kikérni.

A főrendiház és képviselőház elnökei válaszaikban azon álláspontra helyezkedtek, hogy nem volna helyes a törvényhozó testületnek az új országgház épülettel szemben fennálló rendelkezési jogát már előre lekötöni, egyúttal azon nézetüknek adván kifejezést, hogy minden olyan rendelkezéshez mely az új országgház valamely helyiségét a parlament működésével kapcsolatban nem álló célra kívánja felhasználni, az országgyűlés mindkét házában beleegyezése kikérendő.

A beleegyezés kikérése pedig a miniszterelnök úr véleménye szerint, csak akkor lesz helyén, ha az épület a törvényhozásnak már átadatott, miután nem lehet már most, előre egy későbbi országgyűlés intézkedési jogának elébe vágni, annyival kevésbé, mert az épület átvétele előtt és az akkor mutatkozó szükségletek ismerete nélkül ma még nem lehet megállapítani, vajjon lesznek-e egyáltalában az új országgházban nélkülözhetetlen helyiségek.

Mindezek alapján a miniszterelnök úr arról értesít, hogy Nagyméltóságod kérelmét sajnálatára egyelőre teljesíthetőnek nem tartja.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1896. május hó 5.

Wlassics

² Országos Levéltár

³ Környei Elek gyűjtése az Országos Levéltár anyagából

⁴ Országos Levéltár

Mint a fentiekben idézett iratokból kitűnik, Eötvös Loránd ötlete meglepte a hivatalosságokat és azok akadémikuskodása és felelősségvárása következtében az Országház pincéjében elhelyezendő laboratórium ötlete hamvába holt. Megint igaza lett a népi bölcsességnek: nem akarásnak nyögés a vége.

Geofizikai Intézet alapítása

Jó 10 esztendő múlva, az Internationale Erdmessung XV., Budapesten tartott konferenciáján Eötvös beszámolt a gravitációs és földmágnesség terén folyó vizsgálatairól. A konferencia résztvevői a hallottak és látottak hatására beadvánnyal fordultak a magyar kormányhoz, melyben felhívták annak figyelmét az Eötvös által végzett vizsgálatok fontosságára.

Beadványuk hatására – meglepő gyorsasággal – érkezett gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter tájékoztatás kérés levele.

Nagyméltóságú Báro Úr!

A nemzetközi Földmérési Szövetség f. év. szept. havában Budapesten lefolyt XV. általános értekezletének tárgyalásaiból, jelesen a szept. 28-iki ülésben hozott határozati javaslatból értesülök arról, hogy a Szövetség kívánatosnak tartja a magyar kormány hathatós támogatását azoknak a vizsgálatoknak nagyobb mérvű kiterjesztésére, melyek a Nagyméltóságod által szerkesztett csavarási inga felhasználásával a földkéreg elhelyezkedésére vonatkozó kérdéseknek, s az ezzel kapcsolatos geológiai kérdéseknek megoldását célozzák, a mely módszert ugyanis a Szövetség e kérdések megoldására kiválóan alkalmasnak találta.

Tekintve azt a tudományos fontosságot, mely a magyar tudományosság ez újabb, a külföld élénk érdeklődésével találkozó termékéhez fűződik, de figyelemmel a gyakorlati fontosságra is, melyet ez ügynek a földkéreg eloszlásának megismerése folytán nemzetgazdasági szempontból tulajdonítanunk kell: készséggel engedek a nemzetközi óhaj nyilvánulásának, s őszinte örömmel teszem magamévá, hogy az ez irányban teendő kezdeményező lépések kormányhatósági megfontolás tárgyává tétessenek.

Tiszteletteljesen kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék szíves tájékozódást nyújtani arra nézve, mily szerep várna az államra ennek az actiónak felkarolásában?

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1906. október hó 22-én.

Apponyi

Eötvös e miniszteri leiratára válaszolva, november 13-án részletes tájékoztatást nyújtott további kutatási terveiről, a beszerzendő új műszerekről és egyéb szükségletekről, valamint ezek költségeiről.

A kultuszminiszter 1907. május 15-én kelt rendeletében örömmel tudatja velem:

„...A Nagyméltóságod által felhozottak fontosságának tudatában, s figyelemmel a külföld megtisztelő óhaj nyilvánítására is, a minisztertanács készséggel hozzájárult ahhoz, hogy Nagyméltóságod részére, a folyó 1907 évre, említett vizsgálódásai támogatásul 60.000 azaz hatvanezer korona állami segély engedélyeztessék. – A pénzügyminiszter úrral pedig egyetértőleg és közösen gondoskodtam az iránt, hogy a jövő 1908 és 0909 évekre ugyancsak évi 60.000 azaz hatvanezer korona a mondott célra államköltségvetéssel előirányoztassék ...

Végül van szerencsém Nagyméltóságodat tiszteletteljesen felkérni, hogy vállalkozásának tudományos eredményéről majdan nekem is beszámolni, s arra is módot találni méltóztassék, hogy arról a külföld illetékes körei is kellő tájékoztatást nyerjenek. – Óhajtom s remélem, hogy Nagyméltóságod eme munkásságával a magyar tudományosságnak örök dicsőséget arat.”

Ezt a tekintélyes összeget az egyetemi kiadásoktól elkülönítve kellett kezelni és elszámolni. Ezzel a határozattal a kormány *de facto* létrehozott egy geofizikai intézetet, melyet Eötvös Loránd halála után róla neveztek el. Eötvös – jó taktikusként – először intézetének *de jure* megalapítását szerette volna elérni. A következő, a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett, 1909-es beadvány, melynek csak fogalmazványtöröredéke került elő, kifejezetten hangsúlyozza, hogy az intézet *de jure* megalapítása nem jelentene többlet költséget a kormánynak, mivel a *de facto* létrehozott geofizikai intézet dolgozói és berendezései jelenleg is az Egyetem Fizikai Intézetének épületében vannak elhelyezve.

Nagyméltóságú

Gróf Zichy János v. b. t. t.

vallás és közoktatásügyi miniszter

Urnak.

Budapest

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Geofizikai vizsgálataim érdekében újra kéréssel fordulok Nagyméltóságodhoz.

Első szavam csak a hála kifejezése lehet azért a nagymérvű támogatásért, melyben azokat a pénzügyminiszter úr Nagyméltóságával együtt most már a harmadik évben részesíteni kezdesz és ezzel lehetővé tette, nem csak nekem terveim megvalósítását, hanem alkalmat nyújtott arra is, hogy a tudományos vizsgálatnak egy új módszere kifejlesztessék.

A feladat nagy és nehéz volt s így azon két év alatt, mely megbízatásom ideje óta letelt, dacára az én és munkatársaim folytonos igyekezetének, megoldása nem juthatott el olyan befejezéshez, hogy arról már most véglegesen beszámolhatnék.

E perczben csak két ezidőközben megjelent itt mellékelt dolgozatomat mutathatom be. Az egyik „Bestimmung der Gradienten der Schwerkraft und ihrer Niveauflächen mit Hilfe

der Drehwage" mely 1907-ben, a másik a „Balaton Nivófelülete", mely 1908-ban magyar és német nyelven jelent meg. Mint idetartozó munkásságunk eredményét említhetem még meg, hogy a göttingai egyetem által a tömegvonzás és tehetlenség közötti viszony felderítésére kitűzött pályakérdés első díját (3400 Márka) módszerem alkalmazása alapján dr. Pekár Dezső és Fekete Jenő urakkal együtt ez év március 15-ikén elnyertem.

Időközben e módszer más nemzetek munkásságában is tért hódított. A potsdami geodéziai intézet már harmadik éve kísérletezik vele; a párisi Brillouin a Simplon alagútban végzett ilyenmű méréseket, melynek eredményeit a francia akadémia terjedelmes kiadványban tette közzé. Créma és Venturi Olaszországban foglalkoznak vele s utóbbi a palermói akadémia által kiadott „Teoria della Bilancia di Torsione di Eötvös" című értekezésében méltatja. Japán itt Budapesten Süss Nándor mechanikai műhelyében készítetteti eszközeit; s a zágrábi egyetem jó nevű geológus tanára Gorjanović Kramberger és Gavazzi tanár urat küldte intézetembe, hogy az általa tervezett, módszerem szerinti mérésekben kellő jártasságot szerezzen.

Mindez azonban csak a kezdet kezdete. Földünk alkatára vonatkozó olyan kérdésekről van itt szó, melyekről az inga nagy- és éles látású megfigyelők kezében több mint két század alatt csak nagyon hiányos felvilágosításokat nyújtott, s melyekre kielégítőbb felelettel a vizsgálódásnak ez újabb neme kecsegtet. De ez, mint amaz csak hosszú időn át folytatott rendszeres vizsgálódás útján vezethet eredményhez. Úgy mint a geodéta térképét készítvén, vagy a geológus felvételeinél, vagy az aki a földi mágneses erő viszonyait kutatja, figyelmét nem egyes pontokra, hanem nagy területekre, egész országokra, sőt világrészekre terjeszti ki, úgy kell annak is eljárnia, ki a föld mélyében elrejtett tömegekről keres felvilágosítást. A munkát ezért félbehagyni nem lehet, folytatni kell, hogy igazán eredményes legyen.

Nagyméltóságodhoz, ki a tudomány szeretetétől áthatva a munka megkezdését oly nemeslelkűen lehetővé tette, azzal a kéréssel fordulok most, tegye lehetővé és biztosítsa annak folytatását. Állítson fel a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tárczájának keretében egy állami geofizikai intézetet. Ilyen, tisztán tudományos rendelkezésű intézetek sehol sem hiányoznak ott, a hol a tudomány a nemzeti élet talajában mélyebben gyökeret vert. Sajnos nálunk eltekintve a földművelésügy szolgálatában álló ilyenmű intézetektől éppen a vallás- és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alatt nincsen egy sem, hacsak ide nem számítjuk a múzeumokat, melyek inkább a közművelésügy terjesztésére, mint a tudomány művelésére vannak hivatva. Még számottevő csillagdánk sincs. Ezt azért említem, mert ha nem is pillanatnyi, de végleges elhelyezésében ennek társaságában volna egy geofizikai intézetnek is legjobb helye. Mindkettő a főváros zajától távolabbi elhelyezést kíván s mindkettő vidéki város közelében elhelyezve együttesen járulhatna hozzá hazánkban a tudomány szeretetének szélesebb körű elterjedéséhez. (Pozsony)

Ily messzemenő tervek kifejtésébe nem akarok most bocsátkozni, csak könnyebben kivihető sürgősebb megoldásra van most szükség. Sürgőssé teszi azt a kérdésnek személyi oldala is. Isten jóvalta adhat nekem még elég évet a dolgozásra, de nem

eleget a tétlen várakozásra. Mindenesetre kötelességem azonban gondoskodni arról, hogy munkámat folytathassa az, aki legjobban folytatni tudja. 1895 óta előbb mint tanársegéd, azután mint Semsey ösztöndíjas vesz részt minden idevágó munkámban dr. Pekár Dezső, s amióta a szabadban mérések történnek, önállóan vezeti azokat. A tudományos vállalkozás szükségleteinek beszerzéséről, a számítási munkálatok kiosztásáról és vezetéséről ő gondoskodik, szóval igazgatói teendőket végez. Dr. Pekár életét szentelte e munkásságnak, feláldozva annak saját érdekét, mely őt már régen végleges állásba vezetne volna. Nemcsak a méltányosság, hanem tudományos vállalkozásom sikere is megkívánja, hogy végleges alkalmazása eddigi hatáskörében mielőbb biztosítva legyen.

Említést kell még tennem Fekete Jenőről is ki 5 év óta szakadatlanul dolgozik velem, s különösen megbízható mágneses megfigyeléseivel gazdagította észleléseink anyagát. Ő is azokból való, kiket a tudomány szeretet elterelt a mindennapos kenyérkereseti pályáról. Ilyen munkaerők közreműködésének biztosítása azonban, csak egy intézet keretében szervezett megfelelő állásokkal lehetséges.

Az előadottak alapján arra kérem Nagyméltóságodat, biztosítsa az eddig ideiglenes kiadásképpen kutatásaim előmozdítására szánt évi 60,000 koronát 1910-től kezdve, mint az életbe léptetendő geofizikai intézet évi szükségletét. A munka akkor fennakadás nélkül volna folytatható. Magára az intézetre vonatkozólag, vázlatos tervezetemet a következőkben bátorodom Nagyméltóságod elé terjeszteni.

A felállítandó geofizikai intézet rendeltetése

Az intézetnek, hogy nevének megfelelően, módot kellene nyújtania a földön és a földre ható erők legkülönbözőbb nyilvánulásainak vizsgálatára. E mellett azonban úgy mint más már fennálló ilyenmű intézeteknek is, egészen sajátos rendeltetése volna. Valóban helyesebb is, ha a feladatért emelünk intézetet, mintha, mire sok a példa, az intézetnek keresünk feladatot. Mi előttünk oly nagy feladat áll, melynek teljesítése az évek hosszú sorára állapít meg munkatervet. A torziós mérleg, az inga, a függőőn és a mágnesű segítségével fel kell derítenünk a földkéreg rejtélyeit, mindenekelőtt azon darabjait, melyen hazánk elterül. Segítséget nyújtva ekképpen a geodétának és a geológusnak, mindig arra törekedvén, hogy vizsgálati módszerünkbe másokat is beavatva, az egész földre vonatkozó ismereteink gyarapodjanak. Szoros kapcsolatban áll ezekkel a földi elektromos áramok tanulmányozása és a gravitáció állandójának s ezzel egy a föld forgásának netáni változásától független időegységnek szigorú meghatározása, amikre új sokat ígérő módszerek állanak rendelkezésünkre. Az intézet, melyet közvetlenül a vallás- és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alatt álló állami intézetnek tervezek, mint ilyen nem állana ugyan az iskolászerű tanítás szolgálatában, mégis hivatva volna arra is, hogy tudósokat képezzen. Rendeltetése volna az is, hogy sajátos vizsgálatainak terén útmutatást nyújtson bármely nemzet tudós fiainak, úgy, mint azt a potsdami geodéziai intézet teszi, mely ezzel az egész tudományos világot hálára kötelezte, s melynek mi magunk is nagy köszönettel tartozunk azért, hogy a múlt év folyamán geodéta munkatársamat Oltay Károlyt a maga vizsgálati módszereibe bevezette.

Az intézet ideiglenes elhelyezése.

Az intézetnek, hogy sikeresen működhessék, nagyobb számú, de különböző fajú helyiségekre van szüksége, melyeknek éppen ezért nem kell egy helyen összpontosítva lenniük. Ezek:

1. Iroda, könyvtár, számlolás és rajzolásra szánt helyiségek. Együttvéve 4–5 nagyobb szoba.

2. Gyűjteménytár és raktár az intézet értékes eszközeinek és kevésbé kényes felszerelésének elhelyezésére. 2 nagyobb szoba.

3. Laboratórium az eszközök kipróbálására, állandóinak meghatározására és a munkálatokkal szoros kapcsolatban lévő fizikai vizsgálatokra. 3-4 helyiség.

4. A város zajától és elektromos áramainak hatásától ment helyiségek a tömegvonzás és a mágneses erőre vonatkozó pontosabb mérésekre.

5. Kocsiszín az intézet műszerkocsijainak elhelyezésére. Ma 6 ilyen már meglévő kocsi elhelyezéséről kell gondoskodnunk.

A szoros kapcsolat folytán, mely személyemet a felállítandó intézethez fűzi, lehetségesnek tartom az ideiglenes elhelyezést majdnem költség nélkül létesíthetni.

Azon szerencsés körülmény folytán, hogy dr. Fröhlich Izidor és Klupathy Jenő tanár urak, kik a vezetésem alatt álló egyetemi fizikai intézetet eddig mint annak vendégei vették igénybe, a jövő évtől kezdve saját helyiségeket nyerne, lehetséges lesz a tervezett intézet szükségleteit részben itt kielégíteni. Így az 1. alatt felsorolt iroda stb. helyiségek az intézetnek az Eszterházy utcára nyíló azon földszinti részében helyezhetők el, melyet eddig dr. Fröhlich Izidor tanár úr...”

A beadvány sorsáról nem találtunk dokumentumot, nagy valószínűséggel nem történt semmi. Négy évvel későbből datálódik Eötvös következő beadványa, amelyet már egy új vallás- és közoktatásügyi miniszternek címzett, de hivatkozik 1909-es beadványára.

Nagyméltóságú
Gróf Zichy János v. b. t. t.
vallás és közoktatásügyi miniszter
Úrnak

Budapesten
Nagyméltóságú Miniszter Úr,
Kegyelmes Uram!

Engedje meg, hogy az 1913ik évi költségvetés-előirányzat egybeállításának alkalmából szíves figyelmét felhívjam a folyamatban lévő geofizikai vizsgálataimra és pedig nem csupán azoknak eddig évente törvényhozásilag megszavazott 60.000 koronányi segélyezésére, hanem különösen az általam már 1909-ben javasolt állandó intézet felállítására.

Méltóztassék fontolóra venni az alább elmondandókat, melyek ezen intézet felállításának szükségességét kétségtelenül igazolják. Tekintetbe véve azon körülményt, hogy ezen intézet javaslatom szerint az eddig élvezett évi 60,000 koronás államsegélyből, az államháztartás újabb megterhelése nélkül létesíthető, azon kéréssel járulok Nagyméltóságod színe elé, hogy az 1913-ik évi költségvetésbe az intézet felállítását felvenni méltóztassék.

Elodázhatatlannak látom ezen intézet létesítését; sikeres tovább működésemet csak ez teszi lehetővé, mert csak is így módon biztosíthatom magamnak régi, szakavatott munkatársaim pótolhatatlan munkásságát.

1909 június 10-ikéről keltezve Nagyméltóságod hivatalbeli elődjéhez e tárgyban részletes tervezetet nyújtottam be. Javaslatom lényegében és részleteiben most is az, a mint azt ezen felterjesztésemben kifejtettem. Az intézet felállítása és szervezésére vonatkozólag elegendő e felterjesztésemre hivatkoznom, a miért is annak másolatát ide mellékelem.

Időközben csupán az indokok szaporodtak és öregbedtek, a melyek az intézet mielőbbi felállítását szükségessé teszik.

Javaslatomban kifejtettem azon sokoldalú munkaprogramot, a mely az intézet működési körébe tartozik. Az ott felsorolt vizsgálatok inkább csupán tudományos értékűek voltak. Újabb vizsgálataim, az újabban végzett mérések azonban, ha nem is azonnal, de mintegy betetőzőképpen gyakorlati eredmények elérését is kilátásba helyezik. E mérések az „Internationale Erdmessung” kiadványaiban jelentek meg, a legújabbakat pedig ősszel e bizottság ez ideig, Hamburgban tartandó kongresszusán mutatom be. Sikerült az Alföld alatt végighúzódnó tömegvonulatokat kimutatnunk, a melyek a geológiai tapasztalatok szerint valószínűleg, mint földgáz lelőhelyek értékesíthetők. Kecskemét földrengéses területe alatt sajátos holdkráter szerű alakulatot találtunk, a mely a földrengési térkép görbéivel szembeszökő összefüggéseket mutat. Részletes földmágneses felvételeink e mellett a vas eloszlásáról nyújtanak felvilágosítást. Az idei nyári és őszi expedícióban a Maros völgyét tesszük tanulmány tárgyává, s várható, hogy e mérési eredményekből a medence mélyében elrejtett értékesíthető anyagokról is némi felvilágosítást nyerünk.

Mindezen érdekes és nagyfontosságú kérdések eredményes megoldása azonban évek során kiképzett szakemberek munkásságát igényli, a mi csak egy rendszeresített intézet keretében várható.

A külföld érdeklődése a vizsgálatok iránt egyre fokozódik. Az előző felterjesztésben foglaltak kiegészítésül felemlíthetem, hogy E. Soler a paduai egyetem geodézia professora, a ki előzőleg Messinában működött, Süss Nándor budapesti mechanikusnál gravitációs eszközeim mását készítette el, a mellyel az észak olaszországi síkon, valamint a földrengéses vidékeken óhajt méréseket végezni. A mérések végzésnek módját Nagykőrös vidékén működő expeditio táborunkban gyakorlatilag tanulmányozta. A Gavazzi zágrábi professor ugyancsak Budapesten készült eszközömmel múlt évben már elkezdte méréseit a Szerémségben. Ez év tavaszán pedig hosszabb időt töltött Budapesten, hogy a mérési eredmények feldolgozási módját elsajátítsa. Múlt év nyarán O. Klotz ottawai (Canada) csillagász keresett fel, hogy az ily nemű mérések végzésére vonatkozólag felvilágosításokat szerezzen.

Az új intézet alkalmat nyújtana arra is, hogy a külföld érdeklődő tudósai sajátos vizsgálati módszereinket tanulmányozhassák.

Múlhatatlanul szükségessé teszi ez intézet mielőbbi felállítását az, hogy a személyi ügyek ez úton rendeztessenek.

A mérések ugyanis már meglehetősen széles mederben folynak. Az idei nyári expedícióban már 6 észlelő vesz részt, a kiknek 6 munkás ember, 10 kocsis és 10 pár ló áll rendelkezésükre, a melyek segítségével, 10 jórészt specziálisan készült kocsival műszereiket, sátraikat és teljes felszerelésüket egyik megfigyelési állomásról a másikra szállítják.

Ily nagy arányú mérések végzése, s az eredmények feldolgozása csak is úgy lehetséges, ha a részben ideiglenesen alkalmazottak működése régi, tapasztalt és szakképzett munkaerők vezetése mellett történik. Csupán folyton változó, kezdő fiatal emberekkel e működést sikeresen eszközölni lehetetlen.

Valóban véletlen szerencsének kell tartanom azt, hogy egy két ilyen régi munkatársam van, akik évek hosszú során át a szó szoros értelmében feláldozzák saját érdeküket ezen tudományos célnak. Minden biztos állás nélkül kirtartanak mellettem és lehetővé teszik, hogy vizsgálataimat eredményesen végezhessenem.

Mint azt előző felterjesztésemben részletesen közöltem, Dr. Pekár Dezső 1895 óta, szóval 17 év óta működik oldalamon, vezetvén a szabadban eszközölt méréseket. Fekete Jenő pedig, mint mágneses észlelő 8 év óta dolgozik mellettem.

Nem csak méltányosnak és formális erkölcsi kötelességnek tartom, hogy e két régi munkatársam megfelelő, jól megérdemelt végleges állásba jusson, hanem ezt, a mint azt már kifejtettem tudományos vállalkozásom sikere is megkívánja. Csakis így kívánhatom meg, és csakis így fogadhatom el nyugodt lelkiismerettel e régi munkaerőim szakavatott munkásságát.

Az intézet ideiglenes elhelyezésének módját, mely úgyszólván költség nélkül eszközölhető, előző javaslatomban részletesen kifejtettem. Kiegészítésül megjegyzem, hogy azóta Dr. Fröhlich Izidor és Dr. Klupathy Jenő egyetemi tanár urak a vezetésem alatt álló egyetemi fizikai intézetből tényleg kiköltöztek s így a helyiségek rendelkezésre állanak, illetve már most is az ott javasolt módon ideiglenesen használatba vétettek.

Ugyancsak itt vannak jó részben elhelyezve a felállítandó intézet leltári tárgyai, a melyek értéke már a százezer koronát közelíti meg.

Az intézet személyzete és a költségelőirányzat tekintetében ismét előző felterjesztésemre utalok.

Hangsúlyozom azt, hogy a költségelőirányzatot akként állítottam egybe, hogy az a most élvezett 60.000 koronás évi államsegélyből fedezhető. Az intézet felállítása tehát az államháztartást újabb kiadással nem terhelné meg. Csupán arról volna szó, hogy a részemre geofizikai vizsgálatok végzésére nyújtott évi államsegélyt ezentúl a felállítandó geofizikai intézet évi szükségleteinek fedezésére fordítsassék.

Szóval az intézet felállításának pénzügyi oldala oda redukálódik, hogy egy, a költségvetésben már eddig is szereplő tétel megfelelő más helyre utaltassék át.

Bizalomteljesen fordulok Nagyméltóságodhoz, hogy az itt elmondottakat fontolóra véve, az állami geofizikai intézetet az 1913. évi költségvetés keretén belül felállítani kegyeskedjék.

Öszinte köszönettel és hálával tartozom Nagyméltóságodnak és hivatalbeli elődjeinek azon kegyes támogatásért, hogy engem oly évi államsegélyben részesítettek, a mely lehetővé tette, hogy vizsgálataimat szélesebb mederben végezhessenem.

E munka sikeres voltának biztosítékát az új intézet felállítása adja meg.

Kérem Nagyméltóságodat, hogy azon nemes intenciókat követve, a melyek nekem az államsegélyt juttatták, tegye nekem lehetővé ez úton, hogy munkálataimat tovább folytathassam.

Az új intézet sok külön oldalú munka programja olyan munkákat ölel fel, a melyek sikeres megoldása esetén bizton remélem, hogy az úgy a hazai, valamint a külföldi tudományos világ elismerését kiérdemelné és gyakorlati jellegű kérdéseivel hazánk javát szolgálná!

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását

Eötvös Loránd

Székházépítési kezdeményezés a két világháború között

A történelem közbeszólt, az I. Világháború, majd a forradalmak idején senki se foglalkozott az alapító okirat nélküli Geofizikai Intézet megfelelő elhelyezésével. Eötvös 1919-ben április 8-án bekövetkezett halálával lezárult a magyar geofizikai kutatások hősora. Halála alapvetően megváltoztatta az 1907 óta önállóan gazdálkodó terepi kutatások helyzetét. Pekár Dezső, a kutatások vezetője, felismerte a helyzet komolyságát, miszerint Eötvös vitathatatlan tudományos tekintélyének hiányában bizonytalanná vált a terepi geofizikai kutatások helyzete az egyetem keretei között. A kutatásokat kezdetektől vezető Pekár Dezső jobbnak látta, ha már 1919-ben kezdeményezi a kutatások leválását a Tudományegyetemről, illetve annak főhatóságától, a kultuszminisztériumról. Törekvéseit támogatta Böckh Hugó, a pénzügyminisztérium bányakutatási osztályának vezetője, aki már közel egy évtizede próbálta növelni a nyersanyagkutatási célok fokozottabb érvényesülését a geofizikai kutatásokban. Eötvös ellenállt ezeknek a törekvéseknek, mivel őt elsősorban a kutatások tudományos oldala érdekelte, míg Pekár sokkal pragmatikusabb nézetet képviselt. A Böckh Hugóval kötött szövetséget siker koronázta, az „Eötvös Loránd-féle geofizikai kutatások” átkerültek a pénzügyminisztérium hatáskörébe. Ez a szervezeti átalakulás egyben azt is jelentette, hogy a további méréseket elsősorban a nyersanyag-, ezen belül is a szénhidrogénkutatás igényei vezérelték.

A pénzügyminisztérium már minden formáság mellőzésével, önálló intézményként kezeli a Pekár Dezső „igazgató” vezetése alatt álló, saját maga által elnevezett Magyar Királyi báró Eötvös Loránd Geofizikai Intézetet. Bizonyos formásokat azért meg kellett tartani még a legzavarosabb történelmi időkben is, ezért kérelemmel fordulnak a valóság- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy a geofizikai kutatások céljait szolgáló eszközöket a pénzügyminisztérium vagyonkezelésébe átengedjék, de az egyetem azért továbbra is biztosítsa az intézmény által eddig elfoglalt helyiségeket. A beleegyező válasz-átirat szavai szerint: „Folyó év augusztus 23.-án 26.973 sz. alatt kelt nagybecsű átíratára van szerencsém tisztelettel értesíteni Nagyméltóságodat, hogy a nagyemlékű báró Eötvös Loránd

által felfedezett és megindított geofizikai kutatásoknak tárcám vagyongazdálkodásához tartozó és különállóan leltározott tárgyait és műszereit a pénzügyi tárca hatáskörébe átengedem.” Ugyanez az átirat azonban a tudományos kutatások folytatása érdekében a következőket is tartalmazza: „Teljes tudatában e világhírű felfedezés tudományos és gyakorlati jelentőségének, biztosítékot kérek azonban az iránt, hogy a geofizikai állomás⁵ a jövőben nem csupán csak gyakorlati célokat fog szolgálni, hanem a geofizikai tudományos kutatást továbbra is folytatni fogja és alkalmas lesz a magyar tudós világnak is az e téren való kutató, kísérletező munkára.”

Gondoljuk el, 1919. augusztus 23-án, mindössze 22 nappal azután, hogy megbukott a Tanácsköztársaság, Budapest pedig román megszállás alatt állt, a Geofizikai Intézet jogi státusáról és elhelyezéséről levelezett két minisztérium! Emögött minden bizonnyal Böckh Hugó állt, aki szakmai presztízsét növelhetni vélte a geofizikai mérések szénhidrogén-kutatási bevezetésével. A szövetségesek jó üzletet kötöttek, Pekárnak sikerült elérnie a függetlenséget, Böckh Hugó pedig megszerezte az „Eötvös Loránd-féle geofizikai kutatások” feletti felügyeleti jogot.

A Geofizikai Intézet elhelyezésének problémája t. k. ekkor kezdődött, és hamarosan egy önálló székház igényeként fogalmazódott meg. De 1921-ben közvetlen veszély fenyegette még az egyetemi Fizikai Intézetben működő néhány laboratóriumot is, mint a következő levél bizonyítja.

Magyar Királyi Pénzügyministerium
5635./1921. szám
XV./a.

Nagyméltóságú
dr. Vass József
vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrnak
Budapest

Nagyméltóságú Minister Ur!

A tárcám keretébe tartozó báró E ö t v ö s L o r á n d féle geofizikai kutatások részére Nagyméltóságod hivatali előde 1919. november 18-án kelt 176.608./1919. B. XVI. számú nb. átiratával a budapesti m. kir. tudományegyetem I. számú fizikai intézetében biztosított megfelelő helyiségeket.

Dr. P e k á r D e z ő miniszteri tanácsos a geofizikai kutatások vezetője folyó évi április hó 14-én kelt 24. számú jelentésében arról értesít, hogy a bölcsészettudományi kar hozzá intézett hivatalos átirata szerint Nagyméltóságod az egyetemhez leiratot intézett, amely szerint a fizikai tanszéket megszüntetni és az egész épületet teljes felszerelésével együtt a közgazdasági egyetemnek átengedni szándékozik. Ezek szerint kérdéses tehát, hogy a geofizikai kutatások részére biztosított helyiségek az eddigi rendeltetésüknek megfelelő használatban megmaradhatnak-e.

⁵ Kiemelés a szerzőtől, felhívva a figyelmet, hogy a kultuszminisztériumban tartózkodtak az intézet kifejezéséről.

Nem mulaszthatom el, hogy ebből az alkalomból kifolyólag rámutassak arra a rendkívül fontos közgazdasági és tudományos érdekekre, amelyek a geofizikai kutatások zavartalan működéséhez fűződnek.

A D'Arcy Exploration Company Ltd. londoni cég vezetése alatt álló szindikátussal múlt év október hó 20-án kötött Egyezmény szerint ezen intézmény végzi azon geofizikai vizsgálatokat, amelyek a Nagy-Magyar Alföldön feltárandó földgázterületek felkutatását célozzák.

E külső munkálatoknál is nélkülözhetetlenek a megfelelő laboratóriumok, amelyekben az eszközök justírozhatók és ellenőriztetnek, valamint a szükséges tudományos fizikai berendezések elkészítetnek.

A földgázkutatásra vonatkozó ezen munkálatok részletesen kidolgozott munkaprogramját teljesen felborítaná, ha a hivatalos helyiségek kérdése miatt a geofizikai munkálatok menetében zavarok állnának elő.

Nem kevésbé fontos a báró Eötvös Loránd féle geofizikai kutatások tudományos oldala is, amelyre vonatkozólag Nagyméltóságod hivatalbeli előde fent idézett átiratában a következőket mondja: „Teljes tudatában e világhírű felfedezés tudományos és gyakorlati jelentőségének, biztosítékot kérek azonban az iránt, hogy e geofizikai állomás a jövőben nemcsak gyakorlati célokat fog szolgálni, hanem a geofizikai tudományos kutatást továbbra is folytatni fogja és alkalmas lesz a magyar tudós világnak is az e téren való kutató kísérletező munkára.”

A geofizikai állomás nemcsak teljes mértékben megfelel ezen feladatnak, de állandó tudományos kapcsolatot is tart fenn a nyugati államokkal, így legújabbban Angliával, Franciaországgal, Spanyolországgal, Németországgal és Ausztriával.

./.

Nem mulaszthatom el még annak a megemlékését, hogy a geofizikai állomás sok tekintetben harmonikusan egymást tudományosan kiegészítve működik együtt az egyetemi fizikai intézettel, s így a geofizikai kutatások szempontjából kívánatos volna magának a fizikai intézetnek a fenntartása is.

A közgazdasági egyetem működése különben is a geofizikai kutatások nyugodt menetét rendkívül hátrányosan befolyásolná.

Dr. Pekár miniszteri tanácsos jelentése szerint a közgazdasági egyetem ezen kifejezetten fizikai vizsgálatok végzésére készült épületet tulajdonképpen nem mint fizikai intézetet akarja továbbra használni, hanem egyszerűen csupán a helyiségekre, a szobákra van szüksége, a jelen körülmények között pedig teljesen lehetetlen gondoskodnom arról, hogy a geofizikai kutatások laboratóriumát, műszereit és felszerelési tárgyait más e célra alkalmas épületben helyezzem el, mert ez csak megfelelő építkezések és átalakítások útján volna lehetséges.

E röviden érintett fontos közgazdasági és tudományos okokra hivatkozva, arra kérem Nagyméltóságodat, hogy az Eötvös féle fizikai intézetet továbbra is fenntartani, illetve az irányban intézkedni szíveskedjék, hogy a régebbi határozat értelmében ez az intézet épületében a báró Eötvös Loránd-féle geofizikai kutatások helyiségei minden körülmények között továbbra is változatlanul rendelkezésünkre álljanak.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1921. évi április hó 22-én.

A miniszter helyett:

V é r t e s y s.k.
államtitkár

Nyilvánvalóan az egyetem Bölcsész tudományi Kara – ahová TTK még nem lévén, a természettudományok is tartoztak – ugyancsak megmozgatott minden követ, hogy elhárítsák a D épület elvételének veszélyét. Ennek eredményeképp a Geofizikai Intézet is maradhatott, de a rendelkezésre álló helyiségek a legszükségesebb munkálatok elvégzésére is alig voltak elegendők. Az intézet felszerelésének egy részét, a nehézségi erő abszolút értékeinek meghatározására szolgáló relatív ingákat és tartozékaikat, ideiglenes jelleggel a műegyetemen Oltay Károly Geodéziai Intézetében helyezték el, a mérőexpedíciók kocsi-parkját pedig a Hungária körüti Pálffy laktanyában.

Az 1926. január 3–8. között tartott Természet-, Orvos-, Műszaki és Mezőgazdaság-tudományi Országos Kongresszus nagy megértéssel tárgyalta az Eötvös-intézet ügyét. Megnyitó beszédében maga a kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno gróf karolta fel az építendő új Eötvös-intézet ügyét. Szerinte:

„Amint a svábhgyei csillagvizsgáló és a tihanyi élettani állomás építésére most lekötött hitelek fokozatosan felszabadulnak, hozzáláthatunk egy geofizikai intézet építéséhez, amelynek az lenne elsősorban hivatása, hogy Eötvös Loránd torziós ingájával a kísérleteket folytassa. Mint-hogy Eötvös elmulasztotta műszerének szabadalmaztatását, annak gyártását külföldi cégek ragadták magukhoz, s ha mi magyarok még tudományos munkáját sem folytatjuk, akkor az egész korszakos felfedezés lassanként elvész a magyar tudományosság számára s a külföld sajátítja azt ki.

Ez intézettel kapcsolatban oldhatnók meg az Eötvös-mauzóleum kérdését is olyanszerűen, amint azt Pasteurrel a franciák tették, aki a párizsi Pasteur-intézet egy kápolnaszerűleg kiképzett termében nyugszik.

A geofizikai intézetet Budapesten kell majd felépíteni s ugyanitt belátható időn belül gondoskodni a bölcsészeti kar természettudományi intézeteinek megfelelő elhelyezéséről is. A Múzeum-körúton ugyanis a kocsik és főleg a villamosok rázása folytán olyanok a helyi viszonyok, hogy precíziós mérésekre alig lehet gondolni és az épületek egyébként sem alkalmasak e célra.

Már most gondoskodnunk kell tehát olyan telekről, ahol az orvosi kar elméleti és a bölcsészeti kar természettudományi laboratóriumai és az olyan kutatóintézet, mint a geofizikai, egyesíthetők lennének. A Berlin-dahlemi koncepció lebeg itt szemem előtt, természetesen a mi szűkösebb viszonyainknak megfelelően szerényebb keretekben. E célra tekintetbe jöhetnek a műegyetem melletti lágymányosi telkek, az Új Szent János-kórház mögötti hatalmas temetőtelek, esetleg a Nádor-kert. E részben még a fővárossal kell tárgyalnom, tervszerű terjeszkedéshez nagy tel-

ket biztosítanunk kell még oly időben, mielőtt a nagyobb építkezések megint megindulnak.”

A kongresszus főtitkára, Gorka Sándor egyetemi tanár többek között az alábbiakkal indokolta az intézet létrehozásának szükségességét: „Legyen egy külön intézete a gravitációs vizsgálatoknak, annak a tudományágnak, amely magyar lángelméből fakadt, s amely Eötvös nevével lett nagygyá és járta be az egész világot, mindenütt dicsőséget szerezve a magyarságnak.”

Pekár Dezső a következőkben számolt be az eseményekről:

„Klebelsberg Kuno gróf kultuszminiszter legnagyobb szeretettel karolta fel az építendő új Eötvös-intézet ügyét. Mint a Műegyetem mellett létesítendő tudományos telep, a magyar Dahlem első épületét óhajította ez intézetet felépíttetni, sőt az 1926-27 évi állami beruházásokból a kultuszminisztérium részére eső összegből az építésre már 500.000 aranykoronát biztosított, amit a törvényhozás is jóváhagyott. Az ő nemes és kegyeletes terve, hogy „ez intézettel kapcsolatban oldhatnók meg az Eötvös-mauzóleum kérdését is olyanszerűen, amint azt Pasteurrel a franciák tették, aki a párizsi Pasteur-intézetnek egy kápolnaszerűen kiképzett termében nyugszik. A tervezések sürgősen megindultak, e célból a miniszter már 1926. július elején Wälder Gyula építész tanárral együtt kirendelt Pesthidegkúton lévő villájába, hogy a terv főbb részleteit és a tendőket megbeszéljük. Majd a július 22-én tartott minisztertanács felhatalmazása alapján kiküldött bennünket Göttingenbe és Berlin-Dahlembe, „hogy az ottani természettudományi intézeteket – különös tekintettel a Budapesten létesítendő geofizikai intézetre – tanulmányozzuk.”

E tanulmányutunkban elsősorban megtekintettük Dahlemben a Kaiser Wilhelm Institut mintaszerű telepét (1. ábra), főleg a kémiai és fizikokémiai intézeteket. Majd Siemens-Stadtban az óriási „Werner Werkében” főleg a gyár területén lévő hatalmas tudományos kísérleti állomást néztük meg, ahol ezen épületrésznek a rázkódásoktól való izolálása különösen tanulságos. Továbbá Friedenauban az Eötvös-ingákat gyártó „Askania Werkét” látogattuk meg. Göttingenben (2. ábra) a fizikai intézeteken kívül, E. Wiechert geofizikai intézetét kerestük fel, ahol főleg szeizmográfiai megfigyelésekkel foglalkoznak a legtekélyesebb műszerekkel. Ezután Jénában a világhírű

1. ábra. A Vilmos császár Fizikokémiai és Elektrokémiai Intézet épülete Berlin-Dahlemben

2. ábra. Göttingen látképe

„Zeiss Werkét” (3. ábra) és az új földrendéstan intézetet tekintettük meg, ahol a szeizmográf helyiségek hőszigetelése mintaszerű. Végül Münchenben a Műegyetem új fizikai intézetét, és a Deutsches Museumban főleg a bányászati osztályt néztük meg, amelynek két emelet mélységű, földalatti pincéhelyiségei kitűnően vannak a nedvesség ellen szigetelve és teljesen szárazak, dacára annak, hogy az épület az Isar szigetén fekszik. A Lágymányoson építendő Geofizikai Intézet mély pincéi ugyanezen feladat megoldását teszik szükségessé. Minthogy pedig az építkezésnek az Eötvös-intézet munkaköre és feladatai szerint kell igazodnia, ezt külön részleteztem. Az alábbiakban csupán felemlíttem a legfontosabb teendőket.

- 1) A torziós-inga mérések folytatása hazánkban
- 2) Torziós-inga mérések külföldön
- 3) Mérések a nehézségi erő abszolút értékének meghatározására
- 4) Földmágnességi mérések végzése
- 5) Az Eötvös-féle torziós-ingák tökéletesítése
- 6) Folytatólagos tudományos kutatások a laboratóriumban
- 7) Külföldi tudósok és szakemberek oktatása
- 8) A méréseken teljesen jártas magyar emberek nevelése
- 9) Szakemberek tudományos munkálkodása
- 10) Berendezkedés az újabb geofizikai kutató eljárásokra
- 11) Történelmi múzeum felállítása
- 12) Állandó földmágneses obszervatórium felállítása

Sajnos e szép tervek és remények mind szertefoszlottak a lágymányosi tó feltöltésének kérdésén, amit a kultuszminiszter a fővárossal kívánt elvégeztetni. Viszont az, a bár tíz évre eloszló, de összesen kb. kilencmilliót kitevő költséget nem vállalta. Hiába cikkezett Klebelsberg a napilapokban is, mondván, hogy az új tudományos intézeteket vidékre viszi, a főváros megmaradt eredeti álláspontja mellett. Ily módon nem valósíthatta meg nagyszabású tervét, a magyar Dahlemet. Igaz, hogy maga az Eötvös Intézet a már feltöltött részen, a Műegyetem melletti sporttelep helyére került volna, de a tudományos telep ezen első épületének felépítését céltalannak tartotta, ha a többiek részére a telket nem biztosíthatja. Az Eötvös intézet építésére már megszavazott 500.000 aranykoronát a Tihanyi Biológiai Állomás és a Collegium Hungaricumok költségei emésztették fel. Intézetünk pedig továbbra is ott szorong az Egyetemi Fizikai Intézet épületében.”

3. ábra. Carl Zeiss Optikai és Mechanikai művek, Jéna

A székházüggyel párhuzamosan azonban, derült égből villámcsapásként egy új szereplő lép a színre, nevezetesen báró Nopcsa Ferenc, a Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatója személyében. Az ugyancsak 1926-ban tartott XIV. Geológiai Kongresszusról Madridból hazatérve az alábbiakban számol be tapasztalatairól hivatali feletteseinek:

„...jelentem Nagyméltóságodnak, hogy az Eötvös-ingával folyó súlymérések geológiai szempontból napról-napra fontosabbá válnak...

Az Eötvös-inga által ... elért eredmények csak akkor érnek valamit, ha geológus adja meg az interpretációt, mert az inga csak súlykülönbségeket jelez és a geológus feladata marad megmagyarázni, hogy minden speciális esetben milyen közetek idézhetik elő az említett súlykülönbségeket. Ennek folytán az Eötvös-inga által adott számok holt anyag halmazatot képeznek, mindaddig, míg a geológus interpretációja által életet nem visz beléje. Az Eötvös-inga eme precizitása és adati interpretációja adja meg eme készülék közgazdasági jelentőségét, de éppen ez ami az Eötvös-inga legnagyobb diadala egyszeresmind jóformán az Eötvös-inga tudományos átka volt. A fejlődés ti. azt hozta magával, hogy az Eötvös-inga használatát eddig jóformán petróleum- és bányatársaságok monopolizálták. Mindennek dacára a madridi geológiai kongresszus alkalmával a világ összes geológusai az inga teoretikus jelentőségét ismét a bányászokkal ellentétben, előtérbe hozták. A kongresszuson egy külön nemzetközi súlymérő bizottságot alakítottak, melynek határozatai az egész világra kötelezők, a Magyarországon végzendő súlymérésekkel pedig nem a Pénzügyminisztérium kiküldötteit, hanem a m. kir. Földtani Intézet igazgatóját bízták meg, mert ezzel dokumentálni akarták, hogy a súlymérések monopoliumát ki kell ragadni a pénzt kereső vállalatok kezéből és tudományos bázison is kell folytatni.

A Eötvös-ingáról szóló jelentésemet azzal fejezhetem be, hogy a Magyarországon végzendő súlymérések dolgában egy nemzetközileg elintézett fait accompli előtt állunk, ez pedig abban áll, hogy nemzetközi határozat alapján az ilyen munkák elvégzésére a m. kir. Földtani Intézet bízott meg.

B u d ő nagyméltóságával, valamint a Pénzügyminisztérium bányászati osztályával (B ö h m ministeri tanácsos úrral) folyta-

tott beszélgetés során is az a vélemény alakult ki, hogy az erők koncentrációja érdekében szükséges, hogy az összes geológiával foglalkozó kutatások, melyekhez, mint a fenti exposé bizonyítja, a geofizikai kutatások is tartoznak, egy helyben follyanak össze, ez a hely pedig nem lehet más, mint a m. kir. Földtani Intézet.”

Miután levelét megírta, találkozót kért Pekártól, aki tájékoztatta a Geofizikai Intézet székházépítési fejleményeiről. Nopcsa a kapott információk birtokában az alábbiak szerint kompromisszumot javasol feletteseinek:

„... a geofizikai intézet felállítása a Kultuszministerium hatáskörébe jóformán elintézett dolog, azt javaslom, állapítsa meg a kormány (ha szükséges törvény alakjában) hogy eme két intézet működésének tudományos tekintetben szoros összefüggésben kell állnia és hogy ezért a geofizikai intézet munkatereve évről-évre a m. kir. Földtani Intézet igazgatójával olyforma megállapodás alapján történjen, hogy a m. kir. Földtani Intézet igazgatója a geofizikai intézet igazgatójának kijelöli, hogy melyik terület átkutatását tartja theoretikus geológiai és bányakutatási szempontból szükségesnek.”

A levélből kiderül, hogy a dolgok akkori állása szerint a Földművelésügyi minisztérium és a Földtani Intézet kénytelen letenni beolvasztási szándékáról, ezért Nopcsa már csak a két intézmény szoros (ha szükséges, törvénnyel biztosított) együttműködését javasolja. Pekár szavaival: „A hivatalos körök beolvasztó törekvéseivel szemben sikerült elérnem, hogy igazgatásom alatt az Intézet, mint különálló intézmény működjék.” Most már minden energiáját a szakmai kérdésekre fordíthatta.

A székházépítés hosszú időre lekerült a napirendről. Pekár 1928. dec 31-i beadványából kiderül, hogy: „Az Eötvös Intézetnek még 1919-ben az igazgatón kívül három állandó alkalmazottja volt: Fekete Jenő főgeofizikus, Szecsődy Miklós geofizikus és Kerékjártó Béla havi munkadíjas. Fekete Jenő Mexikóba való távozása és a létszám-apolás folytán azonban e személyzet jelenleg csupán egyetlen emberből, Szecsődy Miklós geofizikusból áll.” Pekár és Szecsődy pedig kényelmesen elfért az Egyetem D épületében levő laboratóriumaikban. A terepi munkákat ideiglenes alkalmazottakkal oldották meg, akik főleg tanári munkájuk mellett tudták ezt a megoldást választani. Közülük legfontosabb Renner János, a fasori Evangélikus Gimnázium matematika-fizika szakos tanára volt. Az előbb idézet beadvány szerint: „Renner, bár ideiglenesen és megszakításokkal, de már 1911 óta vesz részt az Eötvös Intézet munkálataiban. Az 1921–23 években, amikor a földgáz-kutatást hazánkban az állammal kötött szerződés alapján a D’Arcy Exploration Ltd., illetve a Hungarian Oil Syndicate Ltd. végezte, Renner is tagja volt az Eötvös Intézet e célra kirendelt geofizikus csoportjának.”

Pekár Dezső 1934. december 31-vel nyugdíjba vonult, helyét az 1933-ban Amerikából hazatért Fekete Jenő vette át. Az ő nevéhez fűződik a szeizmikus, majd a geoelektromos módszerek bevezetése az Intézet tevékenységi kö-

rébe, de az állandó létszám növelését ezzel sem tudta elérni. Renner János visszaemlékezése szerint 1936–38-ban is csak két állandó és hat ideiglenes alkalmazott (Ács Ernő, Bassó Imre, Dombai (Tafner) Tibor, Haáz István, Ország János) végezte a megnövekedett munkát. A visszaemlékező és a felsoroltak közül ketten az elkövetkező évtizedek vezetői, ill. igazgatói, időrendi sorrendben: Bassó Imre (1943–47), Renner János (1947–54), Dombai Tibor (1954–63), Ács Ernő igazgatóhelyettesként, majd az akkor alakult Geofizikai Mérőműszerek Gyára igazgatójaként, Haáz István pedig egy ideig megbízott igazgatóként működött. A háború végén egy 1945. április 23-án kelt kimutatás szerint négy kutatója volt az Intézetnek, ráadásul közülük egy, Banai Gyula, hadifogságban volt.

Székházépítési kezdeményezések 1950 után

1945 nagy változást hozott a Geofizikai Intézet életében is: az Egyetem igényt tartott az Intézet által használt laboratóriumokra, így költözködni kényszerültek, de hová? Hosszas huzavona után, miután a pénzügyminisztérium bányakutatási osztálya és ezzel együtt a Geofizikai Intézet is 1935-ben átkerült az akkor újonnan megalakult Ipari Minisztérium szervezetébe, egyetlen megoldásként adódott, hogy az ugyancsak oda tartozó Magyar Állami Földtani Intézet (MÁFI) fogadja be őket. Így lett a háború alatt elkezdett, de be nem fejezett, csak „átmenetileg” beköltöztetett Szabó József utcai melléképület a Geofizikai Intézet új otthona 1950-től.

Amikor az 1948-ban uralomra jutott kommunista rendszer meghirdette, hogy Magyarország a vas és acél országa lesz, az ELGI fontossága és létszáma rohamléptekkel növekedni kezdett. A kutatói státuszban levő dolgozók létszáma 1949-ről 1950-re megduplázódott, majd a MAORT felszámolásával és jól képzett geofizikusainak átvételével a létszám tovább növekedett, nem beszélve a szeizmikus módszer velejárójaként megszorodott, nagyméretű műszaki berendezésekről. A Szabó József utcai épület, szinte a beköltözés pillanatától szűknek bizonyult. Az egyes részlegek kitelepülése hamarosan megkezdődött.

Elsőként 1952-ben Renner János igazgató mint az Evangélikus Gimnázium nyugalmazott igazgatója három lakást meg tudott szerezni az evangélikus egyház tulajdonában levő Damjanich u. 28/b alatti bérházban. Ide költözött a Gravitációs és a Földmágneses Osztály, a Meteorológiai Intézettől átkerült Obszervatóriumi Szolgálat és a frissen beolvasztott Földrengésvizsgáló Intézet Földrengésvizsgáló Osztály néven. Ezenkívül sikerült megszerezni az akkori Vorosilov út (ma Stefánia út⁶) 99. alatti önálló villát, ahol az igazgatósággal együtt különböző adminisztratív részlegek kaptak helyet.

Külön problémát okozott az akkor második aranykorát élő Eötvös-inga-fejlesztő laboratórium elhelyezése, mivel az mechanikai zavaroktól mentes környezetet igényel.

⁶ A Vorosilov utat 1956 után átnevezték Népstadion útnak, majd 1990-ban visszakapta eredeti nevét, de a házszám nem változott. Talán ezért, talán másért, de az igazgatósági épületet mindenki csak 99-nek nevezte!

Hosszas keresgélés során – köszönhetően a két intézmény között fennálló jó viszonyoknak – a labort 1956-ban a Meteorológiai Intézet Kitaibel Pál utca 1. alatti épülete földszintjének Petrezselyem utcai szárnyában sikerült elhelyezni.

A szétaprózottságnak – mint utólag kiderült – volt egy jó oldala is: a kis egységekben igazi baráti, szinte családi kapcsolat jött létre a dolgozók között. A további rohamos létszámnövekedés következtében állandósult a helyhiány. Honfi Ferenc igazgatóhelyettes 1963-ban az akkor a MÁFI-val közös igazgató részére írt leveléből kiderül, milyen székházépítési próbálkozások történtek az ötvenes-hatvanas években.

Dr. Fülöp József igazgató elvtársnak
Budapest

...

1960-ig (a Homonna utcai Műszaki Osztály elkészültéig) Budapest területén 15 helyen végeztük a kutatómunkákat társintézmények helyiségeiben, lakóhelyiségekben, légópincében és üzlethelyiségekben. 1960 után a helyzetünk némiképpen javult, mert a Műszaki Osztály területén kutatóink egy része a jóléti helyiségekben nyert elhelyezést. A helyzet ennek ellenére továbbra is súlyosnak tekinthető, mert a különböző geofizikai módszereket alkalmazó kutató-osztályok még további 6 helyen vannak elhelyezve és így a kutatómunkában nélkülözhetetlen együttműködés csak nagy nehézségek árán biztosítható...

Az Intézet végleges elhelyezésének kérdése 1951 óta van napirenden. Az alábbiakban röviden ismertetem a Geofizikai Intézet székháza megvalósítása ügyében tett eddigi intézkedéseket.

Az első alkalommal az OT⁷ 1951-ben 3107 szám alatti határozatában jelölte meg a Geofizikai Intézet beruházási célját, melynek megvalósítására 30 millió forintos keretet állapított meg. A teljes megvalósítás (használatra történő átadás) végső határidejét 1953. szeptember 1-ben jelölte meg.

Az Országos Városrendészet a volt Helykijelölő Bizottság 1951. november 6-i ülésén hozott 00215/1951. sz. határozatában a létesítmény helyül Budapest, XI. Hegyalja út Korompay út és Meredek utca által határolt területet jelölte ki.

A kijelölt területre elkészült a tervfeladat, melyet az OT 001/54/1952. sz. alatt hagyott jóvá. A jóváhagyott tervfeladat az akkori elképzeléseknek megfelelő 1066 főnyi létszámra készült⁸. Az időközben végrehajtott átszervezések folytán ez a létszám, valamint a tervezési alap magasnak bizonyult, ezért az Országos Földtani Főigazgatóság továbbiakban OFF úgy döntött, hogy a székház a várható 450 főnyi létszámra méretezendő. Ezért vált szükségessé a beruházási program módosítása. Az építésügyi költségek előirányzatát 8 millió forintra csökkentette. Ennek az összegnek a nagyságát az OFF 1955. augusztus 31-én tartott értekezletén szabta meg a várható hitelkeret alapul véve. A költségcsökkentés, mint kiegészítő irat került a

tervfeladathoz. A módosított beruházási programot az MT⁹ 3168/III.6./1956. sz. alatt jóváhagyta.

Az Országos Építésügyi Hivatal is felülvizsgálta a csökkentési javaslatot és az OÉH-ban 1956. július 3-án megtartott tárgyaláson hozott határozata szerint a beruházás reális szükségletét 9 millió forintban rögzítette. Az OFF 1956-ban a székház tervezésére, illetve az építés megindítására 500 ezer forintos keretet biztosított. A tervezés a közbejött ellenforradalmi események folytán 1956-ban nem valósulhatott meg, mindössze 19 ezer forint értékű tervrajz került leszállításra.

1957. január 19-én az OT 1.400.H/1957. sz. határozatával a székház építését leállította. Az építés tekintetében további lépések csak 1958-ban törtétek.

Az OFF utasítására 1958. július 18-án felkértük a tervező intézetet tervezői szerződés megkötésére, mely szerint a kivitelezési tervdokumentáció szállításának határideje 1959. január 5-e lett volna. 1958. július 28-án az OFF újabb utasítása értelmében a székház tervezését további intézkedésig leállítottuk.

1958. augusztus 21-én bejelentettük igényünket a Budapest, I. Hess András tér 1. sz. alatt lévő rom épületre székház céljára és kértük a helyreállításához szükséges költségek biztosítását. Igénybejelentésünkről az OFF érdemben nem döntött. A Hess András tér 1. sz. alatti épületnek székház céljára történő kiutalását ismételten kértük 1961. július 8-án, most már a Fővárosi Tanácstól.

A Fővárosi Tanács akkori elnöke, Veres elvtárs, kérésünkre közölte, hogy a szóban forgó épületet a Geofizikai Intézet székházának céljára zárta.

A romépület helyreállítására 1962. március hó 5-én az ÉM¹⁰. Középépítésztervező Vállalattal (KÖZTI) szerződést kötöttünk, a tanulmányterv elkészítésére. A tanulmányterv 1962. július hó 23-án készült el. Ennek alapján az OFF 1962. november 3-án a Fővárosi Tanács VB elnökétől, Veres elvtárstól kérte az épület kiutalását. A végleges kiutalást a Fővárosi Tanács 1963. március 7-én bocsátotta rendelkezésünkre.

A tanulmányterv széles körben történt megvitatása után 1963. február 25-én szerződést kötöttünk a KÖZTI-vel a beruházási program elkészítésére. A program 1963. május 30-án készült el. A programot (14 db-ot) jóváhagyásra, illetve további intézkedések megtételére 1963. május 31-én az OFF-nek átadtuk.

Az ezt követő beruházási program megvitatásakor felmerült hiányosságok pótlására az Intézet a szükséges lépéseket megtette és a pótlólag kért adatokat július 4-én, illetve 19-én a módosított program elkészítéséhez átadta.

Július 27-én a program tárgyalásának megfelelően a KÖZTI-vel a vidéki telepítés alternatívájának elkészítésére is szerződést kötöttünk. A szükséges indoklásokat (raktárhelyzet, létszám, m² megoszlás, elhelyezési terv) az OFF-nek június 26-án adtuk át.

A vidéki telepítéssel kapcsolatban a dolgozók lakáshelyzetét tartalmazó kimutatást pedig június 29-én adtuk át.

A budapesti elhelyezés indokolását szolgáló műszer- és módszerfejlesztési KGST javaslatnak megfelelő kooperációs

⁷ Országos Tervhivatal

⁸ 1951-ben a tényleges létszám 180 fő volt (ebből 81 kutató)

⁹ Minisztertanács

¹⁰ Építésügyi Minisztérium

programunkat a különböző társintézményekkel 1963. július 26-án terjesztettük fel az OFF-nek.

A módosított beruházási programot 1963. július 19-én megrendeltük a KÖZTI-nél. A szerződés szerint a program elkészítésének határideje 1963. szeptember 4-e, mely időpontot a távfűtés kérdésének tisztázásától függően a KÖZTI hozzájárulásunkkal módosíthatja.

Az OÉGH¹¹ a távfűtés kérdésének tisztázását augusztus hó végére, de legkésőbb szeptember elejére ígérte.

Budapest, 1963. augusztus 9.

Honfi Ferenc
Igazgató h.

Az összeállítás nem említi, miért hiúsult meg az 1951-től 1958-ig húzódó Sas-hegyre tervezett építkezés. Nemcsak a forradalom utáni gazdasági helyzet okozta pénzhiány, de az illetékesek – úgy látszik – végre rájöttek, hogy az 1951-hez képest megduplázódott létszám és nehézgépkocsi-park nem való a természetvédelmi terület közvetlen szomszédságába. E terület helyett kapta meg az Intézet a Sas-hegy tövében levő Homonna utcai telket, ahol 1960-ra felépült a Műszaki Osztály telephelye. Így, amikor 1958 augusztusában felvetődik a Várbeli volt Pénzügyminisztérium romos épületének igénye, a műszaki részleg elhelyezése már megoldottnak látszott.

A Hess András téri romépület manapság mint Hilton szálló ismert, de története visszanyúlik Buda alapításáig, amikor felépült a Szt. Miklósnak szentelt domonkosrendi templom és kolostor. 1254-ben már európai nagykáptalan gyűlést tartottak a kolostorban. 1304-től rendtartományi főiskola, fénykorát Mátyás uralkodása alatt élte. A török idők ostromait, a templom dzsámivá, a kolostor fegyverraktárrá alakítását még túlélte, de az 1686-os ostrom során a szomszédos papneveldével együtt elpusztult. A romos épületek helyére Bécs 1696-ban a fennmaradt templomtoronytól északra egy pékséget telepített, a toronytól délre pedig élelmiszerraktárt. Ebben a nagy, a Mátyás-templom északi oldalának támaszkodó, négyszintes épületben helyezték el 1849-ben a császári pénzügyigazgatóságot. A kiegészítéstől a magyar pénzügyminisztérium működött az épületben. A Schulek Frigyes által tervezett nagyszabású átalakítási munkák során kiszabadították a Mátyás-templomot a méltatlan szomszédos épületek szorításából, kialakítva a pénzügyminisztérium épületének déli homlokzatát.

Visszatérve az ELGI székházügyeire, 1962-ben komolyra fordult az ügy, villámként terjedt el a dolgozók között a nagyszerű hír, hogy megkaptuk a Várbeli épületet. Felderítő csapatok indultak, ott mászkáltunk a romok között, igyekezve saját részlegünknek lefoglalni a legjobb helyeket. Hogy kik és milyen indokkal döntöttek el, hogy Geofizikai Intézet helyett inkább Hilton szállót építenek a dunai panoráma egyik prominens helyére, nem tudjuk, de döntésüket a jövő igazolta!

A Honfi-féle levélnek van egy figyelmen kívül nem hagyható bekezdése: a vidékre telepítés terve. Itt kénytelenek vagyunk a témához nem szorosan tartozó eseményekkel is foglalkozni. 1962–63 viharos időszak volt az ELGI történetében. Ma már nem teljesen tisztázható körülmények között politikai boszorkányüldözés közepette eltávolították Dombai Tibort az Intézet éléről, és Fülöp József, a MÁFI igazgatója lett „megbízott igazgató”. Dombai ellen a fő vád – nem teljesen alaptalanul – az volt, hogy „deklaszszált elemek gyűjtőhelyévé” tette az Intézetet, vagyis segített elhelyezkedni más helyről politikai okokból eltávolított szakembereknek (pl. Lassovszky Károlynak, akit az ELTE Csillagászati intézetének éléről távolítottak el 1949-ben, vagy Tóth Gézának, aki a Meteorológiai intézet éléről a recski internálótáborba kerülve, csak annak felszámolása során, 1953-ban szabadult. Ők a szakmában a legismertebbek, de volt köztük egykori államtitkártól kezdve még sok más „osztályidegen elem” is pl. horthysta katonatisztek). Az Intézet vezetői kiálltak Dombai mellett, feltehetően ez játszott szerepet a Székesfehérvárra való telepítés fenyegetésében.

Dombai más irányú ténykedését se követte általános helyeslés: az 1963-ban, Moszkvában tartott KGST tanácskozáson a geofizikai műszerfejlesztés és -gyártás lehetőségeit tárgyalva Dombai – talán azt remélve, hogy ezzel elháríthatja a feje fölött már gyülekező viharfelhőket – irreális vállalásokat tett a teljes szovjet geofizikai műszerigény kielégítésére. Hazajöve elkészítette és benyújtotta az Országos Földtani Főigazgatóságnak az Intézet fejlesztési tervét – feltehetően az Országos Tervhivatalnak szánva – 40–50 fős műszerfejlesztő részlegek kialakításával geofizikai módszerenként. Ez már a földtani vonal potentátjainak a nemtetszését is kiváltotta, viszont nagyon jó érvekkel lehetett felhasználni a vidékre telepítés ellen.

A megvalósult álom

A közös igazgató, Fülöp József természetesen a földtani vonal erősítése mellett érvelt. Mint korai elődje, Nopcsa Ferenc, ő is a földtani kutatás kisegítőjeként képzelte el a geofizika szerepét, ezért az addig kizárólagosan geofizikai módszerenkénti szervezetet igyekezett a földtani kutatási célok megvalósításának irányába átcsoportosítani. Feltehetően abban bízott, hogy az ő igazgatása mellett sikerül elérnie az ELGI beolvasztását a MÁFI-ba, így célszerűnek találta, ha az ELGI székháza a MÁFI közelében, Zuglóban valósul meg. Mint a XIV. kerületi Pártbizottság tagja, el is érte célját, két telek közül is választhatott. Az ELGI vezetőségi tagjaival egyetértve a jobb közlekedésű Thököly út – Columbus utca sarki, tenispályaként használt területre esett a választása, figyelmen kívül hagyva a korábban oly fontos szempontot, mint a zavaró hatásoktól mentes környezet. Fülöp József elképzelése végül nem a két intézet összeolvasztásában valósult meg, hanem kinevezésében a Központi Földtani Hivatal élére, az ELGI igazgatójának pedig 1965. január 1-i dátummal Müller Pált, a Szovjetunióban diplomázott és kandidátusi fokozatot szerzett, a

¹¹ Országos Épületgépészeti Hivatal

Mecseki Ércbánya Vállalatnál dolgozó geofizikus mérnököt nevezték ki.

A székház tervezése 1964-ben a Középülettervező Vállalatban megindult, az építkezés 1970-re fejeződött be. E két időpont között az ELGI létszáma megduplázódott. Érthető, hogy komoly harc indult az egyes részlegek között a négyzetméterekért. Ennek egy érdekes dokumentuma Banai Gyula laborvezető alábbi beadványa:

A M. Áll. Eötvös Loránd Geofizikai Intézet igazgatóságának
Budapest

Tárgy: Az Eötvös-inga laboratórium elhelyezése az új székházban.

Az Eötvös-inga második aranykorában 1956–1963 években az Eötvös-inga laboratórium a Meteorológiai Intézet épületében kapott megfelelő helyet 248 m² alapterületen az alábbi részletezés szerint.

1) Szerelő labor	46 m ²
2) Melegítő labor.....	24 m ²
3) Drót preparáló labor.....	34 m ²
4) Mérlegsoba.....	25 m ²
5) Tétlenségi nyomaték labor.....	36 m ²
6) Raktár – folyosó.....	22 m ²
7) Sötétkamra.....	12 m ²
8) Raktár pince.....	16 m ²
9) Folyosó.....	33 m ²
	248 m ²

Ebben a laborban jól el tudtuk helyezni azokat a speciális műszereket és berendezéseket, amelyek a torziós mérődrótok készítéséhez és az Eötvös-ingák hitelesítéséhez szükségesek.

Itt fel kell hívnom az illetékesek figyelmét arra a körülményre, hogy a mérődrót készítése és az Eötvös-ingák hitelesítése olyan nagy pontosságú fizikai mérésorozatokot igényel, amelyeket egyrészt napokon, vagy heteken át kell végezni, másrészt pedig a mérés ideje alatt nem szabad a laboratóriumban tartózkodni, sem pedig fűteni.

A laboratóriumban négy kutató dolgozott és évi 20-35 műszer hitelesítését végezte. Az E-54 és az E-60 típusú Eötvös-ingákból 181 db-ot exportáltunk több, mint 50 millió Ft értékben. A Geofizikai Intézet a műszerek hitelesítéséért kb. két és fél millió Ft-ot kapott.

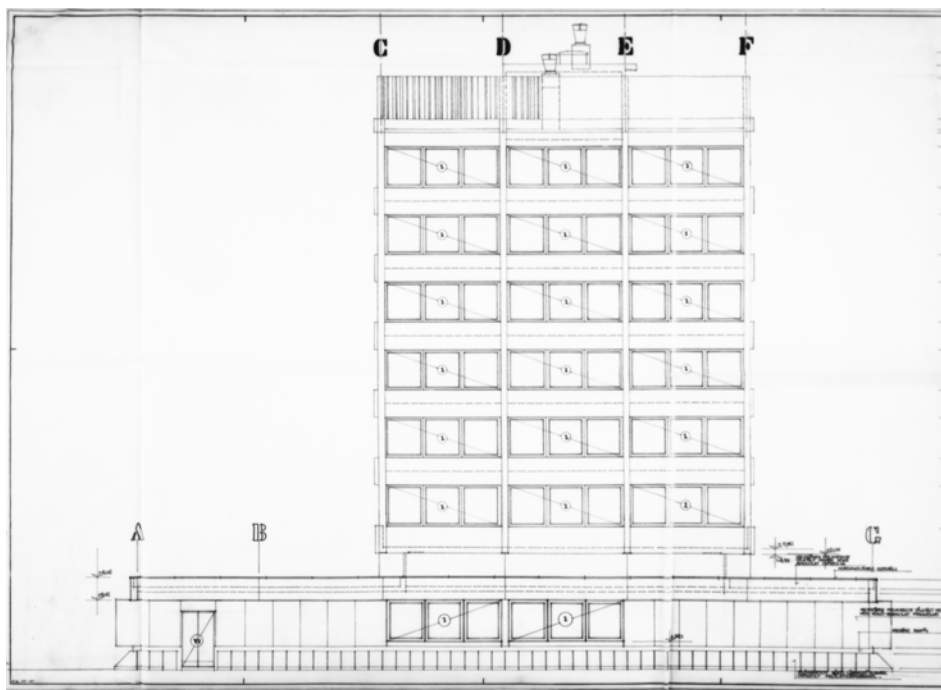
1963-ban Vissza kellett adni a Meteorológiai Intézetnek az 5. és 6. alatti két helyiséget 58 m²-nyi területet, de még így is maradt 190 m² a labor részére.

Az új székházban tervezett, mindössze 54. ill. 67 m² alapterületű labort terveznek az Eötvös-ingák hitelesítése céljára. Ebben az esetben speciális bútoraink legnagyobb részét nem tudjuk elhelyezni, azok tönkremennek. Ilyen elhelyezés mellett a labor munkája a minimálisra redukálódik és nem tudja kielégíteni az export igényeket.

Az új gradiensmérő kísérleti példányában ebben az évben el fog készülni. A külföldi érdeklődés már most olyan nagymértékű, hogy számolni kell évi 20-30 db exportjával.

A különféle geofizikai műszerek között, amelyeket Magyarországból exportálunk az Eötvös-inga foglalja el az első helyet. Az utóbbi 10-15 évben ugyanis szeizmikus, karottázis, vagy tellurikus műszerekből fajtánként mindössze 40-50 db-ot exportáltunk, az Eötvös-ingákból ezalatt az idő alatt 181 db-ot adtunk el.

Az előkelő első helyet csak akkor tudjuk továbbra is megtartani, ha műszereink kifogástalan minőségben kerülnek külföldi kollégáink kezébe. Ezt csak a most meglévő laboratóriumi viszonyok között tudom garantálni.

4. ábra. A Thököly úti homlokzat tervrajza

Kérem az igazgatóságot, hogy az egyéb más vélemények és törekvések ellenére az Eötvös-inga laboratórium helyigényét az elmondottak alapján vegye fontolóra.

Budapest, 1965. február 9.

Jó szerencsét!
Banai Gyula
labor vezető

A probléma megoldódott azáltal, hogy Banai nagyratörő tervei és elképzelései nem valósultak meg: az Eötvös-inga-export lehangyalt, egyrészt mert bár a világszínvonalat képviselő amerikai és nyugatnémet graviméterekre továbbra is érvényben maradt a hidegháborús embargó, a szabadpiacon megjelentek a kanadai gyártmányú, könnyen hordozható Sharpe-graviméterek. Másrészt pedig az általa kifejlesztett gradiensmérők elvesztették a torziós ingától joggal elvárt érzékenységüket. Az elkészült épületben már nem is alakítottak ki Eötvös-inga-labort.

Érdekes a levél dátuma. Úgy tűnik, egy előzetes elképzelés reakciójaként született, hiszen a KÖZTI Zrt. irattárában mikrofilmen fellelhető eredeti tervek dátuma 1965. december. A tervrajzok között még két dátum fedezhető

5. ábra. A lépény alapozása. A jobb szélén látható egy cölöp

6. ábra. A földszint födémje a Tallér utca felől nézve

fel: 1968 és 1969, tehát kétszer is módosítani kellett a tervet, feltehetően az egyre növekvő létszám miatt. Eredetileg pl. a Columbus utcai frontra műszerkocsik számára garázsokat terveztek. A Thököly úti homlokzat az eredeti elképzelésnek megfelelően valósult meg (4. ábra).

A tervezésről és az építkezésről fellelt egyetlen dokumentum az épület tervezőjének, Tallós Elemérnek a cikke a *Magyar Építőművészet* c. folyóiratban (1971). Érdekesebb adatok: belsőépítész: M. Hornicsek Klára (KÖZTI), kivitelező: Középületépítő Vállalat, beruházó: Eötvös Loránd Geofizikai Intézet és a Középületépítő Vállalat. Tervezés: 1965, kivitelezés: 1966–70. Beépített légköbméter: 18000 lm^3 . Bruttó beruházási költség: 32 500 000 Ft, egy lm^3 -re eső költség: 1740 Ft, rendeltetési egységre eső bruttó költség: 72 000 Ft/munkahely.

Az épület helyének kiválasztásáról a következőket írja: „...az intézet vezetősége a tervező bevonásával a Thököly út és a Kolumbusz utca sarkán levő telket választotta ki. A Thököly út ugyan ilyen intézetnek zajos, de az építész kialakítással és a helyiségek oldalutca felé való nyitásával a zaj és a rezgés a minimális megengedett határok alá szorult.” Érdemes idézni a választott műszaki megoldás indoklását is: „A legkülönbözőbb fajta munkahelyekkel és munkakörökkel számoltak a tervezők. Tekintettel arra, hogy az intézet szervezetének és jövőbeni munkakörének rendszere nem határozható meg, a tervezők asztalos szerkezetű, ún. mozgatható válaszfalakat alkalmaztak. A fűtési, elektromos, távközlési stb. vezetékeket az ablakok alatti mellvédben vezették. E rendszer nem gátolja a válaszfalak bármikor áthelyezését.” Erre pedig az elmúlt 50 évben jó párszor sort is kerítettek! „A teljes épület ... UNIVÁZ szerkezetű. Az UNIVÁZ elé előgyártott betonlapokat terveztek, melyeket mosott-kefélt kivitelben készítettek el.” Ez a vázszerkezet látható az építkezést megörökítő fotókon is (5–7. ábra).

Az építkezés során felvetődő problémákat csak visszaemlékezésekből lehet rekonstruálni. A talajmechanikai vizsgálat olyan laza üledékes altalajt mutatott ki, hogy az építészek cölöpös alapozást javasoltak. A vasbeton cölöpöket kiszállították, és a cölöpverő gép megkezdte munkáját. Az első cölöpök sikeres leverése után helyenként akadályok merültek fel. A feltárás kimutatta, hogy néhol építési

7. ábra. Az UNIVÁZ szerkezet a Thököly út felől nézve

8. ábra. A székház megnyitásának ünneplése a még élő Eötvös-tanítványok, Rybár István és Renner János részvételével

törmelékkel van feltöltve a terület. Hogy a kivitelező hogyan oldotta meg az alapozás problémáját, nem tudjuk, egy szemtanú¹² szerint a cölöpöket egyszerűen bedobálták a gödörbe. Mindenesetre az épület azóta is áll, tehát jól oldották meg a problémát. Az időnként felmerülő munkásihiányt az Intézet segéd munkásainak az építkezésre irányításával igyekeztek enyhíteni. Az épület felavatását bensőséges összejövetel keretében ünnepelte meg az Intézet hűség nyugdíjas gárdája is (8. ábra).

Az épület korának megfelelő jellegű és kivitelű volt. A takarékoság a belső burkolatok kiválasztásában nyilvánult meg leginkább: az iroda jellegű helyiségek szőnyegpadlója hamarosan annyira elkopott, hogy cserére szorult, a laboratóriumi helyiségek és közterek PVC padlója úgyszintén. A szigorú funkcionalitás egyhangúságát a belsőépítész színek alkalmazásával kívánta enyhíteni: az ajtókat pirosra, a lépcsősorok oldalfalait kékre festette. Ezt az élénkítést a nyolcvanas évek rövid és dicstelen pályafutású gazdasági

igazgatója eltüntette, és szürkére festetett mindent. Szerencsére megmaradt a külső megjelenést emelő két képzőművészeti alkotás: a bejáratot díszítő, „szeizmikus hullámok ihlette” kerámia falikép (Majoros Hédy alkotása 9. ábra), és az Intézet alapító atyjára emlékeztető Eötvös-inga-makett (Mester Sándor alkotása) a Thököly út – Columbus utca sarki előkertben (10. ábra).

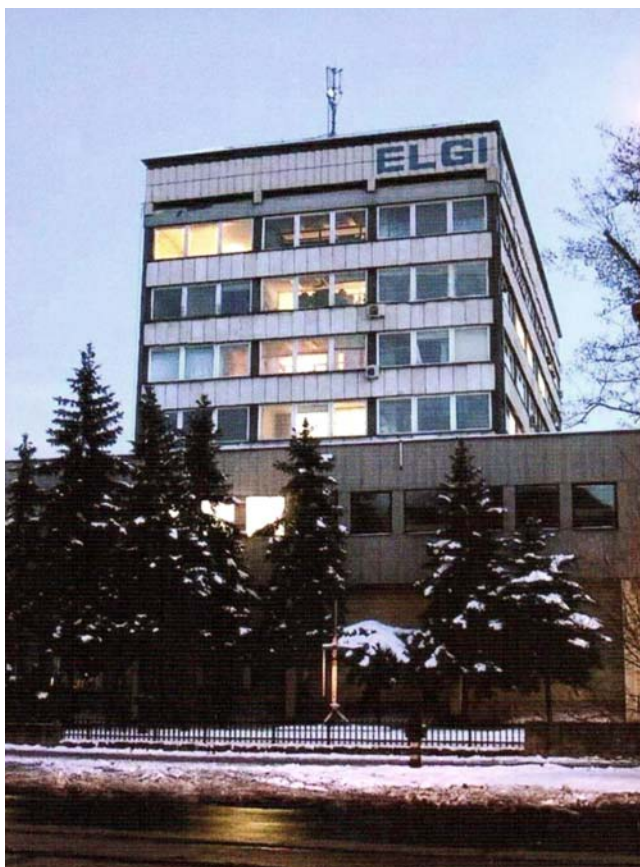
Egy érdekes személyes emlék: 1971-ben hazatérve közel négyéves külföldi munka után, első intézeti látogatásom során, összetalálkozva régi, Damjanich utcai kolleganőmmel. Az új székháztól meghatottan kérdeztem: milyen itt dolgozni, ebben a szép, világos, modern környezetben (összevetve a sötét Damjanich utcai hodállyal)? A válasz meglepett: „naphosszat csak a négy szomorú szürke falat nézhetjük” – mondta, utalva Koncz Zsuzsa akkoriban nagyon népszerű dalára. Úgy tűnik, az átszervezések és a két főre tervezett kisméretű szobák hatására eltűnt az „akol melege”.

Mulatságos összevetni néhány adatot: az 1951-es, ill. 52-es Országos Tervhivatali határozat az Intézet székházát 1066 főre, 30 millió forintos kerettel hagyta jóvá. Ezt a létszámot csak 1985-ben érte el az Intézet, és a székház építésének teljes költsége alig haladta meg a 20 évvel korábban tervezettet. Az 1970-től folyamatos, majd a nyolcvanas évek elején ugrásszerű létszámnövekedés következtében szűkösnek bizonyult a székház. A helyszűkére a megoldást a tetőterasz beépítésével létrehozott, iratok raktározására kialakított hetedik emelet és a lepényre felhúzott egy emelet jelentette. Ezzel ugyan megbomlott Tallós Elemér eredeti koncepciója, de ezzel senki sem törődött, a többszáz négyzetméter munkaterület-nyereség előnyei mellett eltörpült az építőművészeti szempont. Az utolsó ábrán már ez a kétszintes lepény látható. Igaz ugyan, hogy például a Damjanich utcában őrzött eötvösi hagyatéknak és az azt követő közel 50 év mérési adatainak továbbra sem jutott hely az új épületben, azokat részben a Homonna utcában,

9. ábra. Majoros Hédy keramikuskészítésű bejárat faliképe

¹² Bodoky Tamás

10. ábra. A székház Thököly úti homlokzata az Eötvös-ingamakettel (Fotó: Götze Krisztina)

részben pedig továbbra is különböző bérelt pincékben kellett elhelyezni.

A cikk szerzője

Szabó Zoltán

Hivatkozások

Bodoky Tamás és Polcz Iván (szerk.): Az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet története II. 1965–2012. ELGI-kiadás, Budapest, 2016, 726 p.

Bodoky Tamás (főszerkesztő) 50 éves a Magyar Geofizikusok Egyesülete 1954–2004.

Fröhlich Izidor (szerk.): Bárány Eötvös Loránd Emlékkönyv. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930, 319 p.

Környei Elek (szerk.) Eötvös Loránd a tudós és művelődéspolitikus írásaiból. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964. 425 p.

Pekár Dezső: Bárány Eötvös Loránd. A torziós inga ötven éves jubileumára. A Kis Akadémia kiadása, Budapest, 1941, 339 p.

Polcz Iván (összeállító): A Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet története I. 1907–1964. ELGI-kiadás, Budapest, 2003, 309 p.

Renner János (1966): A magyar geofizika története Eötvös Loránd halálától a felszabadulásig. Magyar Geofizika, 7/1, 1–16.

Szabó Z. (2004): Szemelvények a magyar geofizika történetéből III. Magyar Geofizika, 48/3, 140–143.

Tallós Elemér (1971): Az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet központi laboratóriuma és székháza. Magyar Építőművészet, 20/2, 44–47.